

также помогает определить социальный состав общества, наличие в нем различных профессий и родов деятельности.

Антропонимы ревизских сказок являются не только историческим документом, но и могут быть важным инструментом для изучения языковых, исторических и культурных особенностей региона, что позволяет понять языковую картину прошлого и процессы развития языка и культуры.

Литература

1. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. / А.В. Суперанская. – отв. ред. А.А. Реформатский. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
2. Мезенко, А.М. Теория имени собственного: учебное пособие / А.М. Мезенко, В.М., Генкин, А.Н. Деревяго; под общ. ред. А.М. Мезенко. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2022. – 202 с.
3. Ковалев, Г.Ф. Задачи лингвокраеведения в средней школе. // Актуальные проблемы русского языка и методики преподавания. Ч. 2. – Липецк, 1998. – С. 141–150.
4. Супрун, В.И. Краеведческая ономастика // Духовная культура: проблемы и тенденции развития. – Сыктывкар, 1994. – С. 142 – 144.
5. НИАБ в Минске, фонд 333, опись 9, дело 59, стр. 174 об.
6. НИАБ в Минске, фонд 333, опись 9, дело 59, стр.175

Г.К. Семянькова

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава
e-mail: galina.semenkova@mail.ru

УДК 811.161.3'373.21(476.5)

СУЧАСНАЯ МІКРАТАПАНІМІЯ ВІЦЕБШЧЫНЫ: ПАМІЖ ЗАХАДАМ І ЎСХОДАМ

Ключавыя словы: *онім, тапонім, мікратапонім, неафіцыйнае найменне, мікратапанімія.*

У артыкуле даследуюцца сучасныя мікратапанімныя адзінкі, што бытуюць на тэрыторыі заходняй і ўсходняй частак Віцебскай вобласці: вызначаецца склад, семантыка, асаблівасці матывацыі найменняў, даецца параўнальны аналіз назваў на захадзе і ўсходзе рэгіёна.

Н.К. Semiankova

Vitebsk State University named after P.M. Masherov

MODERN MICROTOPYNYMY OF VITEBSK REGION: BETWEEN WEST AND EAST

Key words: *onym, toponym, microtoponym, unofficial name, microtoponymy.*

The article examines modern microtoponymic units found in the western and eastern parts of the Vitebsk region: the composition, semantics, and motivation of names are determined, and a comparative analysis of names in the west and east of the region is given.

Мікратапонімы (неафіцыйныя назвы дробных геаграфічных аб'ектаў – палёў, балот, лясоў, лугоў, дарог, камянёў, мастоў, частак вёсак і інш.) з'яўляюцца элементам культурнай спадчыны народа. Яны маюць абмежаваную тэрыторыю бытавання, ступень вядомасці, набліжаны да апеллятываў, характарызуюцца пэўнымі семантычнымі і структурнымі асаблівасцямі. Іх вывучэнне дае каштоўны матэрыял для этнаграфіі, дыялекталогіі, гісторыі, геаграфіі, археалогіі. Даследаванне неафіцыйных мікратапаніменных назваў з'яўляецца надзвычай актуальным: сыходзяць людзі – носьбіты гэтых найменняў, не зафіксаваных у пісьмовых крыніцах.

Лінгвісты адзначаюць, што існуюць прабелы падчас навуковай апрацоўкі сабранага мікратапанімнага матэрыялу: на сёння няма агульнай базы беларускіх назваў дробных геаграфічных аб'ектаў, хоць колькасць апублікаваных падбораў такіх найменняў патрабуе пастаноўкі пытання аб іх звязненні ў адзіны мікратапанімны фонд Беларусі [4, с. 5].

Даследаванне выканана ў рэчышчы навуковай тэмы кафедры беларускай і рускай філалогіі ВДУ імя П.М. Машэрава “Функцыянаванне сучаснай беларускай мовы ў вуснай камунікацыі і пісьмовым тэксце: сацыяльна-дзяржаўны, нацыянальна-культурны і краязнаўча-рэгіянальныя параметры” на 2021-2025 гады (№ дзяржрэгістрацыі 20210458 ад 31.03.2021). На працягу апошніх дзесяці гадоў супрацоўнікі кафедры і студэнты факультэта гуманітарных ведаў і камунікацый вядуць працу па вывучэнні неафіцыйных назваў геаграфічных аб'ектаў Віцебскай вобласці. У межах названай тэмы ажыццяўляецца актыўная работа па збіранні і слоўніковым апісанні сучасных мікратапанімаў, народна-дыялектных фразеалагізмаў Віцебшчыны, вядзецца іх апрацоўка, неабходная для ўкладання лексікаграфічных даведнікаў.

Мэта артыкула – выяўленне і аналіз складу, семантыкі, асаблівасцей матывацыі мікратапаніменных адзінак, што бытуюць на тэрыторыі заходняй і ўсходняй частак Віцебскай вобласці. *Актуальнасць* артыкула прадыхтавана тым, што ў ім уведзена ў навуковы ўжытак нікім раней не даследаваны матэрыял. Фактычным матэрыялам для працы паслужылі мікратапонімы (усяго каля 530 адзінак), сабраныя на працягу 2020–2025 гг. палявым метадам шляхам апытання мясцовых сельскіх жыхароў Віцебскай вобласці.

На захадзе Віцебскай вобласці размешчана сем раёнаў: Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Глыбоцкі, Докшыцкі, Міёрскі, Пастаўскі, Шаркаўшчынскі, на тэрыторыі якіх быў сабраны 171 мікратапанім.

Вызначальна, што на тэрыторыі заходняй Віцебшчыны вялікая колькасць найменняў утрымлівае адзінкі, звязаныя з яўрэйскім народам: *Новая*

Юдаўка – новы мікрараён Браслава, які з’явіўся на мяжы XX–XXI стагоддзяў і працягвае будавацца зараз; *Старая Юдаўка* – мікрараён Браслава, які стаў будавацца з 50-60-х гадоў XX стагоддзя. Вядома, што на пачатку XX стагоддзя ў Браславе жыло шмат яўрэяў.

Да 1917 года на тэрыторыі Беларусі праходзіла мяжа яўрэйскай аселасці (яна існавала з 1791 года) – тэрыторыя, за межамі якой яўрэям забаранялася пастаяннае пражыванне. На пачатку XX ст. колькасць яўрэяў у Беларусі дасягала мільёна чалавек. Яўрэйская меншасць у той час магла складаць да 60% гарадскога насельніцтва.

Пасля Лютаскай рэвалюцыі 1917 г. мяжа аселасці была адменена, і яўрэі рассяліліся па ўсёй былой Расійскай імперыі. Менавіта з гэтага часу іх колькасць на тэрыторыі Беларусі працягвала зніжацца. Аднак, нягледзячы на ўсе названыя падзеі, неафіцыйныя найменні, звязаныя з прадстаўнікамі яўрэйскага народа, захаваліся і да нашага часу.

На Глыбоччыне выяўлена дзве назвы, звязаныя з падзеямі руска-французскай вайны 1812 года: *Французскі брод* – доўгая пясчаная каса, якая перасякае возера Вялікае амаль пасярэдзіне. Легенда расказвае пра тое, што па ёй французскія салдаты арміі Напалеона пераходзілі возера ўброд (горад Глыбокае); *Капітаніха* – назва горкі, што знаходзіцца ў раёне СШ №1. Легенду пра яе запісаў вершаванай мовай глыбачанін Іван Якаўлевіч Зайкоўскі. У ёй расказваецца пра тое, як сцюдзёнай восеньскай ноччу (падзеі адбываліся падчас вайны 1812 года) тут “Расшчапілася зямля і пахавала французскага капітана. І сышла зноў гара. Капітаніхай завецца месца гэтае ў нас” (горад Глыбокае).

Відавочна, што прыведзеныя мікратапонімы звязаны з гістарычнымі падзеямі. Вядома, што ў 1812 годзе горад Глыбокае знаходзіўся на мяжы Віленскай і Віцебскай губерній. На той час ішоў пяты тыдзень руска-французскай вайны. Імператар Напалеон, які правёў амаль два тыдні ў Вільні і зразумеў, што рускія войскі адступаюць углыб Расійскай імперыі, вырашыў перанесці сваю стаўку бліжэй да сваіх наступаючых маршалаў. 16 ліпеня 1812 года Напалеон выехаў з Вільні і праз тры дні прыбыў у Глыбокае. Там яму і прыйшлося сем дзён чакаць цяжкую артылерыю, якая з цяжкасцю пераадольвала лясныя масівы.

На заходняй Віцебшчыне нямала мікратапонімаў звязана з назвамі водных аб’ектаў. І гэта не дзіўна: толькі ў Браслаўскім раёне знаходзіцца каля 300 азёр, якія займаюць прыкладна 10% ад усёй тэрыторыі раёна. Нямала вадаёмаў размешчана і на тэрыторыі іншых раёнаў заходняй часткі Віцебскай вобласці. Прывядзём некаторыя прыклады найменняў, звязаных з вадаёмамі: *Юзючкова возера* – штучны вадаём за вёскай Верхняе (Глыбоцкі раён), які з’явіўся ў 70-80-я гады XX ст. пасля будаўніцтва дарогі. Возера вельмі папулярнае сярод рыбакоў Глыбоччыны: яно багатае на разнастайныя віды рыб. Назву вадаём атрымаў па імені мясцовага жыхара Іосіфа, хата якога стаяла каля самага возера; *Асцюцьева возера* – возера ў басейне ракі Мядзелкі,

афіцыйная назва якога Споры Малыя (горад Паставы); *Бляда* – возера, афіцыйная назва якога Бледнае (вёска Дунілавічы Пастаўскі раён).

Аналіз семантыкі такіх назваў выяўляе, што некаторыя з іх утвораны ад імя чалавека, які мае пэўнае дачыненне да гэтага вадаёма (*Юзючкова возера, Валодзькава возера*), асобныя найменні звязаны са знешнімі характарыстыкамі вадаёма (*Дуга* – назва ракі звязана з формай рэчышча аб'екта), *Чэрніца* – назва ракі звязана з колерам вады ў ёй), некаторыя ж назвы вадаёмаў (звычайна рэк) утвораны ад наймення таго вадаёма, у які яны ўпадаюць або з якога выцякаюць (*Шчавянка* – неафіцыйная назва ракі Вята, якая бярэ пачатак з возера Шчоўна).

Цікавы матэрыял выяўлены ў горадзе Паставы, у якім пабудавана аж чатыры масты праз раку Мядзелка, якая працякае праз увесь Пастаўскі раён і праз горад Паставы. Тры з чатырох мастоў маюць неафіцыйныя назвы: *Танкавы мост* – мост, недалёка ад якога на беразе стаіць ваенная тэхніка; *Бальнічны мост* – мост праз раку, побач з якім стаіць раённая бальніца; *Млын* – мост на вуліцы Чырвонаармейская, дзе раней знаходзіўся вадзяны млын. Як відаць з прыкладаў, найменні мастоў матываваны назвамі аб'ектаў, размяшчаных побач (*Бальнічны мост, Танкавы мост*), ці аб'ектаў, якія знаходзіліся на гэтым месцы раней (*Млын*).

У заходняй частцы Віцебшчыны выяўлены шэраг аднолькавых па гучанні найменняў. Так, мікратапонім *Лысая гара* бытуе і ў Шаркаўшчынскім, і ў Пастаўскім раёнах. У Шаркаўшчынскім раёне ў наваколлі вёскі Вёска так называюць гару з дробнага пяску сярод балота Беразеліца (на ёй растуць елкі, сосны, ля падножжа гары – брусніцы, журавіны, чарніцы, галубіцы). У Пастаўскім жа раёне такое найменне атрымала гара каля вёскі Падаляны; старажылы сцвярджаюць, што назва звязана з тым, што на гэтай гары нічога не расце; жыхары вёскі спрабавалі апрацоўваць зямлю, сеяць зерне, але ўраджаю ніколі не было.

Зафіксавана яшчэ некалькі аднолькавых найменняў аб'ектаў, размешчаных у розных раёнах заходняй Віцебшчыны. Так, мікратапонімам *Штаны* называюць плошчу Сямнаццатага верасня ў Глыбокім, якая сваёй формай нагадвае штаны, бо размяшчаецца на перакрываўванні трох вуліц, а таксама перасячэнне вуліц Кляро і Гагарына ў Паставах, бо дзве вуліцы ідуць амаль паралельна, а потым сыходзяцца і ўтвараюць тупік. У аснову абедзвюх назваў пакладзена знешняе падабенства аб'ектаў да прадмета вопраткі.

Аналізуючы мікратапонімы ўсходняй часткі Віцебскай вобласці, мы даследавалі тэрыторыю сямі раёнаў – Аршанскага, Віцебскага, Гарадоцкага, Дубровенскага, Лёзненскага, Сенненскага, Талачынскага, на якой было сабрана 286 найменняў.

На тэрыторыі ўсходняй Віцебшчыны таксама зафіксаваны назвы, звязаныя з прадстаўнікамі тых ці іншых народаў: *Яўрэйскія могілкі* – узвышша, на якім калісьці хавалі сенненцаў-яўрэяў; да нашага часу тут захаваліся надмагільныя помнікі-камяні, валуны з надпісамі на іўрыце (горад

Сянно); *Маскалі* – раён Віцебска за Юр’евай горкай і Полацкім рынкам; названы так з-за масавага пасялення ў гэтых месцах рускіх старавераў.

На ўсходзе Віцебскай вобласці зафіксаваны наступныя найменні, звязаныя з падзеямі Вялікай Айчыннай вайны 1941–1945 гг.: *Пяты полк* – раён былога ваеннага гарадка ў канцы вуліцы Цітова, дзе ў гады Вялікай Айчыннай войны знаходзіўся пяты чыгуначны полк (горад Віцебск); *Танкавая канава* – поле, сярод якога ў час вайны быў пракапаны супрацьтанкавы роў за вёскай Філімонава (Гарадоцкі раён); *Аэрадром* – месца, дзе ў час Вялікай Айчыннай вайны партызаны прымалі самалёты (вёска Дразна Віцебскі раён); *Афіцэрскі пляж* – месца на беразе Лепельскага возера, на месцы якога размяшчалася артылерыйска-мінамётнае вучылішча; курсанты і афіцэры купаліся ў гэтым месцы, таму і ўзнікла такая назва (горад Лепель); *Кацюшанскі мост* – мост праз раку Дняпро ў заходняй частцы горада, побач з мастом знаходзіцца мемарыяльны комплекс “Кацюша” (горад Орша; як вядома, вызваленне Оршы было адным з самых цяжкіх за ўвесь перыяд Вялікай Айчыннай вайны; гэты горад лічыўся адным з самых важных чыгуначных вузлоў, таму тут можна было ажыццяўляць поўны кантроль усіх эшалонаў; у гады вайны пад Оршай пад камандаваннем І.А. Флёрава актыўна была прыменена рэактыўная сістэма залпавага агню “Кацюша”).

На ўсходзе Віцебшчыны выўлена шмат найменняў пагоркаў і ўзвышшаў, што непасрэдным чынам звязана з асаблівасцямі рэльефа рэгіёна: *Лісці горы* – лес з узвышшамі, якія ёсць толькі паміж вёскамі Слабада і Гаразьянкі; там жыве шмат ліс (аграгарадок Слабада Лепельскі раён); *Гукава гара* – назва пагорка паміж вёскамі Медзвядзі і Забабуры (вёска Медзвядзі Гарадоцкі раён); *Міласніца* – гара, размешчаная па дарозе са Слабады на Далікі. Па мясцовай легендзе яе назва пайшла ад слова “міласціна”. Па легендзе пры мясцовай царкве не было свайго бацюшкі, таму служыць службу прыязджаў бацюшка з іншай вёскай. Дарога праходзіла праз гару. Адноўчы вясной конь, які вёз міласціну – ахвяраванні і прысмакі прыхаджан за службу бацюшкі, не змог падняцца ў гару. Бацюшка вырашыў частку дабра прыхаваць у лесе, а на наступны дзень, калі вярнуўся па міласціну, не знайшоў яе. З тых пор гару называюць Міласніцай (аграгарадок Слабада Лепельскі раён).

Як і на тэрыторыі заходняй Віцебшчыны, на ўсходняй яе частцы бытуе шмат найменняў, звязаных з уяўленнямі пра нячыстую сілу. Так, *Ведзьмінай лапай* называюць сасну ў лесе каля аграгарадка Альгова ў Віцебскім раёне. У 28-метровага дрэва, узрост якога ацэньваецца прыкладна ў 250–300 гадоў, сем ствалоў. Мясцовыя старажылы расказваюць, што *Ведзьмінай лапай* сасну назвалі не толькі таму, што са сваімі сямю стваламі-пальцамі яна падобная да рукі вядзьмаркі. Існуе легенда, што ў гэтай мясцовасці жыла ведзьма, якая магла ператварацца ў жывёл і ў такім выглядзе з’яўляцца перад людзьмі і рабіць ім розныя непрыемнасці. Адноўчы ўвечары юнак з вёскі ўбачыў у сваім старым хлеве дзіўнага зайца і пабег

за ім. Злавіць зайца не змог, але адсек яму лапу. Раніцай людзі ўбачыі, што ў адной жанчыны-ўдавы перавязана рука, а праз анучку праступае кроў. Ведзьму прагналі з вёскі, а ў сасны, пад якой хлопец адсек прэрэваратню канечнасць, сталі з'яўляцца новыя ствалы, пакуль яны не сталі нагадваць лапу. Гавораць, што на Купалле пад дрэва вяртаецца тая ведзьма і прыводзіць з сабой натоўп нячысцікаў; ссекчы ж сасну ніхто не адважваецца.

Чортаў мост – так называюць мост у раёне Гразілаўкі праз рэчку Аршыца (горад Орша). Мост небяспечны, бо часта абрываецца.

Неаднаразова на ўсходзе Віцебшчыны сустракаецца найменне *Лысая гара*: гэта і гара каля вёскі Шапкі (Аршанскі раён), на якой ніколі нічога не расце, і гара, што знаходзіцца злева перад заездам у вёску Васількі (Віцебскі раён) (матывацыя аналагічная прыведзенай вышэй), і вельмі даўно выгаралая мясцовасць каля вёскі Трасцянка (Талачынскі раён), зараз на гэтым месцы аднавілася расліннае покрыва, растуць ягады і грыбы, але мясцовыя жыхары па-ранейшаму называюць гару *Лысай*.

Такім чынам, аналіз мікратапонімаў, што бытуюць на тэрыторыі заходняй і ўсходняй частак Віцебскай вобласці, выявіў шэраг агульнага і рознага ў называнні аб'ектаў. Так, агульнасць праяўляецца ў тым, што на захадзе і на ўсходзе фіксуюцца найменні, звязаныя з прадстаўнікамі тых ці іншых народаў (яўрэяў, рускіх), а таксама з гістарычнымі падзеямі мінулага: на захадзе Віцебшчыны ўжываюцца мікратапонімы, што маюць сувязь з руска-французскай вайной 1812 года, якая закранула гэтую тэрыторыю, на ўсходзе – найменні, што адлюстроўваюць падзеі Вялікай Айчыннай вайны 1941–1945 гг.

На захадзе і на ўсходзе Віцебшчыны сустракаюцца аднолькавыя па гучанні мікратапонімы (*Лысая гара, Штаны, Гарэлае балота*); як правіла, матывацыйная прымета, пакладзеная ў аснову такіх назваў, у розных частках рэгіёна супадае. Па ўсёй тэрыторыі Віцебшчыны бытуюць онімы, у аснове якіх легенды, паданні, найменні нячыстай сілы.

Адрозненне ў называнні аб'ектаў звязана найперш з асаблівасцю рэльефа: у заходняй частцы зафіксавана шмат неафіцыйных найменняў водных аб'ектаў – азёр, рэк, балот, ва ўсходняй – узгоркаў і ўзвышшаў.

Літаратура

1. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г.М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Тэкст: электронны // Рэпозіторый ВДУ імя П.М. Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/2378> (дата звароту: 20.03.2025). – Электр. копія друк. выд.: Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2009. 254 с.
2. Драба, І.А. Семантычная адметнасць мікратапонімаў Віцебшчыны / І.А. Драба, Г.К. Семенькова – Тэкст: электронны // Рэпозіторый ВДУ імя П.М. Машэрава. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/43522> (дата звароту: 21.03.2025). – Электр. копія друк. выд.: Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2024. С. 93–99.
3. Семенькова, Г.К. Неофициальные названия болот на территории Витебщины (Республика Беларусь): семантический аспект / Г.К. Семенькова, И.А. Драбо // Ономастика в Смоленске и Витебске: проблемы и перспективы исследования: материалы

международной научной конференции, Смоленск, 15 июня 2023 года / отв. ред. И.А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2023. – С. 82–85.

4. Шклярык, В.А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы / В.А. Шклярык; навук. рэд. І.Л. Капылоў. – 2-е выд. – Мінск: Беларуская навука, 2019. – 196 с.

Т.А. Сироткина

Сургутский государственный педагогический университет

e-mail: sirotkina71@mail.ru

УДК 811.161.1

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В АВТОБИОГРАФИЧЕСКОМ РОМАНЕ М. ШЕМЯКИНА «МОЯ ЖИЗНЬ: ДО ИЗГНАНИЯ»

Ключевые слова: *имена собственные, автобиографический роман, М. Шемякин.*

В статье на материале романа Михаила Шемякина «Моя жизнь: до изгнания» рассматривается роль имен собственных в создании автобиографического текста. Делается вывод о том, что в тексте автобиографического романа Михаила Шемякина имена собственные играют не последнюю роль, являясь теми точками опоры, на которых строится не только описание ключевых событий жизни героя, но и конкретных деталей этой жизни. Антропонимы, топонимы, эргонимы, прагматонимы помогают читателю наглядно увидеть Ленинград того времени, познакомиться с людьми, с которыми общался автор, попытаться понять то, что чувствовал и переживал художник в непростые для него годы.

T.A. Sirotkina

Surgut State Pedagogical University

PROPER NAMES IN THE AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL M. SHEMYAKIN “MY LIFE: BEFORE EXILE”

Key words: *proper names, autobiographical novel, M. Shemyakin.*

The article, based on the novel by Mikhail Shemyakin “My Life: Before Exile”, examines the role of proper names in the creation of an autobiographical text. It is concluded that in the text of Mikhail Shemyakin’s autobiographical novel, proper names play an important role, being the points of support on which not only the description of the key events in the hero’s life is built, but also specific details of this life. Anthroponyms, toponyms, ergonyms,